

УДК 37.091.4

Ольга Бабяк

кандидат психологічних наук,
завідувач відділу психолого-педагогічного супроводу
дітей з особливими потребами
olga-babjak@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6337-1202
Researcher ID: P-8226-2016

Olha Babiak

PhD in Psychology,
Head of the Department of Psychological and Pedagogical Support for Children with Special Needs

Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України
вул. Берлінського 9, м. Київ,
04060, Україна

Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology of the National Academy of
Pedagogical Sciences of Ukraine
9, M. Berlinskoho St., Kyiv,
04060, Ukraine

ПРОБЛЕМА ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

PROBLEM OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN PSYCHOLOGICAL NAUTS

Анотація. У статті автором здійснено короткий аналіз психологічних джерел з вивчення проблеми емоційного інтелекту. На основі теоретичного аналізу узагальнено дані щодо особливостей емоційного інтелекту, що включає здатність відстежувати власні почуття і почуття інших людей, розрізняти їх і використовувати цю інформацію для управління мисленням і діяльністю. Окреслено основні теоретичні та експериментальні здобутки наукових досліджень, що стосуються аспектів проблеми емоційного інтелекту. Визначено основні завдання дослідження емоційного інтелекту. Систематизовано науково-методичні, вітчизняні та зарубіжні джерела зі спеціальної педагогіки та психології.

Незважаючи на досить широке відображення ЕІ в контексті психології особистості, у практичній, віковій та спеціальній психології проблематика емоційних станів і детермінантів їх виникнення й до теперішнього часу випереджає рівень її теоретичної розробленості. Тому, автором було здійснено теоретичний аналіз поняття «емоційний інтелект» та проаналізовано етапи його розвитку в психолого-педагогічній науці.

Теоретичний аналіз проблеми емоційного інтелекту дає змогу стверджувати, що ЕІ в цілому розглядається як когнітивноособистісне утворення з найбільш вираженим когнітивним компонентом, як сукупність розумових здібностей до розуміння емоцій і управління ними, а також знань, умінь і навичок, операцій і стратегій інтелектуальної діяльності, пов'язаних з обробкою і перетворенням емоційної інформації.

В статті автором використовувались наступні методи: аналіз, порівняння та систематизація науково-методичних, вітчизняних та зарубіжних літературних джерел із спеціальної педагогіки та психології.

Таким чином, можна стверджувати, що означена проблема є актуальною у декількох аспектах: теоретичному, оскільки вона, як зазначалось вище, є недостатньо розробленою, у соціальному, – оскільки людська цивілізація може опинитись у стані саморуйнування, у разі, якщо й надалі емоції будуть розглядатись як протилежні розуму, як такі, що є недоступними свідомому контролю і регулюванню, у психолого-педагогічному – якщо на підставі експериментального вивчення особливостей перебігу емоційних процесів і станів та стійких властивостей особистості не буде розроблено науково обґрунтовані підходи до цілеспрямованого формування в процесі навчання та виховання емоційної розумності суб'єктів навчання.

Ключові слова: психологія, емоційна компетентність, емоції, адаптація, особистість.

Annotation. In the article an author is carry out the short analysis of psychological sources from the study of problem of emotional intellect. On the basis of theoretical analysis generalized given in relation to the features of emotional intellect, that includes ability to watch the own feelings and feelings of other people, distinguish them and use this information for a management thinking and activity. The basic theoretical and experimental achievements of scientific researches that touch the aspects of problem of emotional intellect are outlined. Scientific and methodological, domestic and foreign sources on special pedagogy and psychology are systematized.

Despite the rather wide reflection of EI in the context of personality psychology, in practical, age and special psychology, the problem of emotional states and determinants of their emergence still exceeds the level of its theoretical elaboration. Therefore, the author made a theoretical analysis of the concept of "emotional intelligence" and analyzed the stages of its development in psychological and pedagogical science.

Theoretical analysis of the problem of emotional intelligence suggests that EI in general is considered as a cognitive-personal education with the most pronounced cognitive component, as a set of mental abilities to understand and manage emotions, as well as knowledge, skills, operations and strategies of intellectual activity. associated with the processing and transformation of emotional information.

The author used the following methods in the article: analysis, comparison and systematization of scientific and methodological, domestic and foreign literary sources on special pedagogy and psychology.

Thus, it can be argued that the problem in question is relevant in several respects: theoretical, because, as noted above, it is underdeveloped, social - since human civilization may be in a state of self-destruction if the emotions are further considered. as opposing the mind, as being inaccessible to conscious control and regulation, in psycho-pedagogical - if on the basis of experimental study of the peculiarities of the course of emotional processes and states and stable properties of the personality not scientifically substantiated approaches to the targeted formation in training and education emotional reasonable business training.

Keywords: psychology, emotional competence, emotions, adaptation, personality.

Актуальність дослідження. Вхідження України у європейський освітній простір супроводжується змінами у психологічній теорії й освітній практиці. Одним із пріоритетних напрямів Національної стратегії розвитку освіти є створення умов для особистісного розвитку людини з огляду на її індивідуальні

здатки, здібності, потреби, навчання упродовж життя. Саме у межах цієї парадигми, особистість розглядається як творець власної діяльності, активний самодетермінований суб'єкт, здатний до самоудосконалення та самоактуалізації. У зв'язку з цим актуальною проблемою в психологічній науці є формування емоційного інтелекту, емоційної компетентності у дітей, в тому числі і з особливими освітніми потребами, як необхідної умови гармонійної, соціально адаптованої особистості.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Фундаментальні теоретичні та експериментальні дослідження на тлі загальних аспектів проблеми емоційного інтелекту (далі ЕІ) висвітлені в працях зарубіжних вчених: Д. Гоулман (D. Goleman); Г. Орме (G. Orme); Дж. Мейер (J.D Mayer); П. Сэловей (P. Salovey); Д. Карузо (D. Caruso); Р. Бар-Он (R. Bar-On); Дж. Сайаррочи (J.V. Ciarrochi); Д. Слайтер (D. Sluiter); Р. Робертс (R. Roberts); Дж. Мэттьюс (G. Matthews); М. Зайднер (M. Zeidner); П. Лопес (P. Lopes); Р. Стернберг (R. Sternberg); Дж. Блок (J. Block), М. Кетс де Врис. Науковцями уперше визначено ЕІ в якості компонента соціального інтелекту, що включає здатність відстежувати власні почуття і почуття інших людей, розрізняти їх і використовувати цю інформацію для управління мисленням і діяльністю, та запропоновано методику для його виміру.

В працях українських вчених ЕІ розглядається як здатність спостерігати власні емоції та емоції інших людей, розрізняти їх та використовувати цю інформацію для вирішення проблем і регуляції поведінки (Є. Іванова), як група ментальних здібностей, які сприяють усвідомленню та розумінню власних емоцій та емоцій оточуючих (К. Маннапова), як внутрішній регулятор діяльності людини, як показник професійної стійкості (Ж. Вірна, К. Брагіна), як пізнавальна спроможність людини, котра є здатністю виявляти ті емоційні складники об'єктів, способи їх використання і впливу на них, які забезпечують вирішення емоційно забарвлених проблем, розв'язання задач на основі

розуміння суб'єктом власних емоційних переживань та емоційних процесів і станів інших людей як факторів мотивації, поведінки, як психологічний феномен, який має власну структуру та функції і загалом є комплексом розумових здатностей, котрі забезпечують розуміння суб'єктом своїх емоційних переживань та емоційних процесів і станів інших людей, а відтак керування цими процесами та поведінкою (І. Опанасюк).

Таким чином, українськими вченими ЕІ розглядається як здібність, сукупність здібностей, група ментальних здібностей, здатність, регулятор, показник, фактор, інтегральна категорія, пізнавальна спроможність, психологічний феномен, ресурс, когнітивно-особистісне утворення, тощо.

Мета статті. Здійснити теоретичний аналіз поняття «емоційний інтелект» та проаналізувати етапи його розвитку в психолого-педагогічній науці.

Методи дослідження. В статті використовувались наступні методи: аналіз, порівняння та систематизація науково-методичних, вітчизняних та зарубіжних літературних джерел із спеціальної педагогіки та психології.

Результати дослідження. У 1990 році поняття «емоційний інтелект» з'явилося у тезаурусі психологічної науки у контексті оптимального функціонування людини як суб'єкта міжособистісної взаємодії, у професіях соціономічного типу та життєдіяльності і дуже швидко перетворилося в одне з найбільш широко розповсюджених понять цієї галузі знань. Вже минув той час, коли поняття «ЕІ» викликало здивування завдяки незвичному поєднанню в одному термінологічному словосполученні понять «емоція» та «інтелект», які здавались протилежними за своїм глибинним змістом. З кожним роком зростає кількість робіт, присвячених проблемам ЕІ. Вони пов'язані, насамперед, з іменами американських дослідників Г. Гарднера, Д. Гоулмана, Дж. Мейєра, П. Саловея, а також українських, білоруських і російських дослідників: Д.В. Люсіна, І.М. Андрєєвої, Е.Л. Носенко та ін., які запропонували свої

тлумачення змісту феномену і доповнили уявлення про форми його прояву в поведінці.

Феномен «ЕІ» був концептуалізований J. Mayer і P. Salovey (1990 р.) у межах моделі здібностей людини, в якій вченими розширено зміст цього поняття шляхом його визначення як системи емоційних компетентностей. У своїх працях D. Goleman (1995 р.) автор не тільки визначив значущість ЕІ як провідної детермінанти досягнення людиною життєвого успіху, але й запропонував шляхи цілеспрямованого розвитку ЕІ, на відміну від когнітивного інтелекту, засобами формування таких особистісних властивостей, як: самоконтроль, наполегливість, самомотивування, розуміння власних емоцій і емоцій інших людей та ін. Наразі з'ясовані вже і фізіологічні механізми ЕІ, до яких відносять діяльність лімбічної системи (A. Damasio) та «дзеркальних нейронів» G. Sinigaglia) (Андреєва, 2002: 16).

Передумовою визначення поняття ЕІ, було визначення Е. Торндайком та С. Штейном соціального інтелекту як «здатності розуміти людей і управляти ними». На основі проведених досліджень Е. Торндайк і С. Штейн зробили висновок, що соціальний інтелект як унітарна здатність може бути вимірний.

У своїх працях, науковці Ч. Хант і Е. Торндайк зробили спробу дослідити соціальний інтелект шляхом репрезентації малюнків з емоційними виразами обличчя і завдань на ідентифікацію емоцій з урахуванням їх вербальних описів. Для визначення соціальної компетентності австралійським психологом Е. Доллом було розроблено «шкалу соціальної зрілості».

Поступово ідея множинності форм прояву інтелекту затвердилася в науці. Модель Л. Терстоуна містила в собі сім первинних розумових потенцій: - просторову орієнтацію (здатність оперувати \ «в умі» \ уявлення про просторові відносини); - здібність до сприйняття (деталізування зорових образів); - обчислювальну здібність (що виявляється при виконанні основних арифметичних дій); - вербальне розуміння (здатність розкривати значення слів);

- швидкість мовлення (здатність швидко підібрати слово за заданим критерієм);
- пам'ять (здатність запам'ятовувати);
- логічне міркування (здатність виявляти закономірності у серіях букв, цифр, фігур) (Epstein, 1989: 334).

Проте, слід зазначити, що серед означених вище факторів жоден не стосувався інтелектуальної обробки емоційної інформації.

Актуалізоване в науковому обігу поняття EI, неоднаково сприймалось і витлумачувалось у межах різних сфер знання, збагачуючись змістом окремих наук і напрямів досліджень.

Вчення психолога Д. Векслера вважається переломним у традиційному погляді на інтелект, вперше висунувши припущення про існування цілого ряду видів мислення, які представляють окремі складники загального інтелекту, але відрізняються від традиційного IQ. Він наполягав на введенні в обіг неінтелектуальних аспектів загальних здібностей у IQ, розуміючи під неінтелектуальними аспектами не тільки «загальну працездатність» психіки, але й її «афективно-регулятивні» складники, завдяки яким людина протягом досить тривалого часу перебуває у сфері значущої для нього проблеми. Проте, ці фактори не увійшли до IQ тестів Векслера. Він поділяв інтелектуальні здібності на вербальні і невербальні, та продемонстрував, що у різних людей може домінувати та чи інша група здібностей.

Вагомий внесок у визначення поняття EI вніс дослідник Р. Ліпер, який акцентував свою увагу на тому, що емоції викликають, підтримують і спрямовують діяльність. Він припустив, що «емоційна думка» робить свій внесок у «логічну думку» і мислення у цілому.

Загальними позиціями у різних дослідженнях EI є гіпотеза про те, що індивіди з високим рівнем розвитку емоційного інтелекту мають виражені здібності до розуміння емоцій (власних і інших людей), мають здатність виражати емоції і керувати ними, що обумовлює більш високу адаптивність і ефективність у спілкуванні й діяльності.

Втім, принагідно додати, що ЕІ займає провідне місце і в дослідженнях структури особистості: як вид інтелекту (J. Mayer, P. Salovey, D. Caruso; Д. Ушаков; О. Власова; С. Дерев'янка); як компонент емоційної сфери особистості (Г. Бреслав; Е. Носенко, Н. Хлібина); як феномен на перетині емоцій і інтелекту (О. Карпов, А. Петрівська); як поєднання когнітивних здібностей і особистісних властивостей (R. Bar - On, D. Goleman). Правомірно розглядають ЕІ R. Cooper і A. Sawaf як феномен, що частково перетинається з соціальним інтелектом в сфері міжособистісного спілкування, але відмінний від нього (Бреслав, 2004: 416-423). Тобто, вчені інтерпретують ЕІ як «когнітивноособистісне» утворення, сукупність здібностей до розуміння емоцій і управління ними.

Вивчаючи емоційний інтелект на особистісному рівні дослідники виділяють його види – міжособистісний і внутрішньо-особистісний (R. Bar -On; P. Salovey; Д. Люсін; М. Манойлова; О. Носенко). Психологи зазначають, що кожен з видів ЕІ виконує ті функції, які мають відношення до чужих або до власних емоцій, серед яких: оцінно-прогностична, регулятивна, мотивуюча, фасилітуюча, корекційна для рефлексії, адаптивна. Втім автори одностайні в тому, що найважливішою з цих функцій є остання.

Введенню поняття ЕІ сприяли досягнення, які були розроблені у ряді суміжних із психологією наук, предметом вивчення яких є людина. Так, у дослідженнях, присвячених вивченню закономірностей функціонування мозку, простежено тісний зв'язок між емоціями і когніціями. У сфері досліджень невербальної комунікації створено нові методиками, які сприяють вивченню сприйняття невербальної інформації, і уможливають виявлення емоцій у міміці й пантоміміці. Варто зауважити, що емпіричні дослідження соціального інтелекту підсилюють думку про те, що в його структурі можна виокремити соціальні вміння, емпатію, просоціальні установки, соціальну тривожність і рівні емоційної чутливості.

У цьому контексті доцільно більш детально розглянути емпатію. Поняття «емпатія» (від гр. *empathia* – співпереживання) запропоноване американським психологом Е. Титченером, який узагальнив близькі філософські, етичні і, власне, психологічні ідеї та концепції Е. Кліффорда, Р. Лотце і Т. Ліппса, зокрема, концепцію співчуття і симпатії Д. Юма, А. Сміта, А. Шопенгауера; естетико-психологічні ідеї Р. Фішера і Ф. Фішер. У такому «психологізованому» розумінні емпатія позначає осягнення, глибинне проникнення в сутність іншої людини, її когнітивний, фізичний та емоційний стани, переживання, світосприйняття тощо. Екстрапольована на ширші сфери духовного життя людини, емпатія також передбачає осягнення, спосіб розуміння явищ дійсності, творів мистецтва, внутрішнього світу людини (Бреслав, 2004: 223-233).

Розвиваючи ідею множинності форм прояву інтелектуальних функцій, висунуту Л. Терстоуном, Х. Гарднер запропонував категоризацію більшості підвидів інтелекту. Вченим висунено припущення про можливість існування різних інтелектуальних здібностей, охоплюючи інтрапсихічні і міжособистісні здібності. Вчений виокремив такі сім різних форм інтелекту: просторовий, музичний, лінгвістичний, логіко-математичний, тілесно-кінестетичний, міжособистісний і внутрішньоособистісний. Кожна із зазначених автором інтелектуальних здібностей є важливою для досягнення успішності в певній сфері життєдіяльності.

Х. Гарднером запропоновано вживати термін «множинність виявлення інтелекту» як такий, що більш адекватно описує поняття єдиного інтелекту, яке існувало дещо раніше. У книзі «Множинність виявлення інтелекту», Х. Гарднер визначає поняття «ЕІ» і пропонує розглядати його в двох формах: міжособистісній і внутрішньоособистісній.

Під міжособистісним ЕІ вчений розглядає спроможність людини розуміти інших людей, усвідомлювати мотиви їхньої поведінки та ставлення до роботи, вирішувати як краще співпрацювати з людьми.

Для поняття внутрішньоособистісного ЕІ він пропонує визначення, в якому наголошує на тій здатності людини, яка спрямована на себе – спроможність формувати точну адекватну модель власного «Я» та використовувати її для ефективної життєдіяльності.

Отже, модель Х. Гарднера уможливила реалізувати більш інтегрований, але одночасно, більш диференційований погляд на природу і форми вияву інтелекту.

Популяризація ЕІ бере свій початок з книги Д. Гоулмана «Емоційний інтелект». Д. Гоулман та його послідовники перетворили ЕІ на девіз публічної політики. Прибічники популістських підходів до ЕІ заявляли про те, що він є «ключем» до успіху в різних сферах життя. Було створено багато методик для вимірювання ЕІ. З'являються психологічні агенції, які маніфестують розвиток ЕІ в сфері бізнесу та навчання (Davies, 1998: 564).

Удосконалення концепції ЕІ спільно з впровадженням нових методик його вимірювання, з'явилося чимало рецензованих наукових статей з цієї проблематики. Дослідження в цій галузі психології ускладнюються популістськими уявленнями про ЕІ, його визначень і підходів до вимірювання, далеких від урахування вимог наукової парадигми. На сьогодні, на думку Дж. Мейера, в літературі існують два ЕІ: один з них – «популярний», що визначається по-різному і слугує предиктором успіху в житті, «інший» ЕІ – науковий феномен, який продовжує цікавити дослідників як важливий предмет наукових досліджень.

Узагальнюючи можна стверджувати, що досліджуючи взаємозв'язок емоційного інтелекту з емоційною зрілістю, емоційною креативністю, емоційним мисленням, емоційною компетентністю і емоційною культурою

вченими встановлено, що проблема диференціації / інтеграції ЕІ і емоційної компетентності, з одного боку, не піддається простому вимірюванню в процесі діагностики тому, що в сфері емоцій властиві компетенції від спадкових детермінант ЕІ. А з іншого, оскільки, емоційна компетентність може розглядатися в цілісній структурі ЕІ, в якій взаємодіють спадкові детермінанти ЕІ і компетенції, це сприяє адаптації індивіда в соціумі. Звідси проблема інтеграції вказаних феноменів полягає в тому, які саме особистісні характеристики, і яким чином опосередковують емоційний інтелект на рівні емоційної компетентності.

Дослідження ЕІ частково знаходимо в працях відомих вчених Л. Виготського, С. Рубінштейна, А. Леонтьєва, А. Лурія, Б. Зейгарник, О. Тихомирова у висунутій ідеї єдності афекту і інтелекту. Так, Л. Виготський дійшов висновку про існування динамічної смислової системи, що є єдністю афективних і інтелектуальних процесів. Єдність афекту і інтелекту, на думку класика психології, виявляється у взаємозв'язку і взаємовпливі сторін психіки один на одну на всіх етапах розвитку. Разом з впливом мислення на афект існує зворотний вплив – афекту на мислення. Згідно Л. Виготського, відношення думки до слова є «рух через цілу низку внутрішніх планів». Особливу роль вчений в процесі консолідації афекту і інтелекту відводить свідомості.

Ідея Л. Виготського про взаємозв'язок когнітивних і емоційних процесів отримала розвиток в працях А. Леонтьєва, який обґрунтував необхідність розрізняти усвідомлюване об'єктивне значення і його значення для суб'єкта. На думку вченого сенс створює упередженість людської свідомості, а мислення має емоційну (афективну) регуляцію. Саме це положення стало методологічним для психологів, які досліджують проблеми мислення.

Принципу взаємозв'язку афекту і інтелекту дотримувалася і Б. Зейгарник. Авторка підкреслювала, що не існує мислення, відірваного від мотивів, прагнень, установок, почуттів людини, тобто від особи в цілому. Явище,

предмет, подія можуть в різних життєвих умовах являти різний сенс для особистості, хоча знання про них залишаються тими ж. Зміна емоцій, сильні афекти можуть привести до зміни значення предметів і властивостей. Іншими словами, дослідниця мовить про емоційну регуляцію мислення.

Пізніше у психології аналогом терміну «емоційний інтелект» стали вважати поняття «емоційне мислення», вивченням якого займався О. Тихомиров. Дослідження вченого засвідчують факт емоційної регуляції розумової діяльності й те, що емоційна активізація є необхідною умовою продуктивної інтелектуальної діяльності.

Як певну передумову досліджень емоційного інтелекту можна розглядати запропоновану О. Санніковою, А. Борисовом, В. Зазикіним вивчення багаторівневого структурного утворення, пов'язаного з стійкими ознаками емоційності в структурі особистості.

У цьому контексті слід згадати науковий вклад в проблему вивчення емоційних здібностей А. Бодальова, який довів, що деяким людям властива певна соціальна обдарованість, яка є своєрідним об'єднанням інтелектуальних, емоційних і комунікативних здібностей, які є психологічною основою успішності їх комунікацій з оточенням.

У межах аналізу взаємозв'язку емоційних і когнітивних процесів здійснено дослідження щодо адекватності емоційної оцінки подій як критерію емоційної зрілості та впливи настрою на процес соціального пізнання.

Таким чином, поняття «Емоційний інтелект» не є новим для психології. Це явище досліджувалося у ХХ столітті, втім мало іншу інтерпретацію, зокрема, – «сміслові переживання», «узагальнення переживань», «інтелектуалізація афекту», «емоційне мислення», «емоційне уявлення». Втім, варто зазначити, що всі ці поняття так чи інакше відображають сутність ЕІ. На думку А. Брушлинського, виявити взаємозв'язок між емоціями і когніціями можна тільки у тому випадку, якщо є окреме поняття, що дозволяє виявити

одиниці, які частково належать і мисленню і емоціям. На думку вченого, такий взаємозв'язок можна виявити і описати досліджуючи сутність ЕІ.

Вивчення феномену «емоційний інтелект» стало результатом розвитку уявлень про природу когнітивних і афективних процесів і їх взаємозв'язку, що дало змогу вченим збагатити наукові уявлення про емоції (емоції розглядалися як одна з підсистем свідомості, як чинник мотивації), розширити уявлення про інтелект (ідея множинності інтелектуальних проявів, відкриття соціального інтелекту), а також зустрічний рух в дослідженнях емоцій і інтелекту (ідея єдності і продуктивної взаємодії афективних і когнітивних процесів).

Отже, можна констатувати, що вивчення ЕІ у різних галузях науки зумовило появу різноманітних теорій і підходів до дослідження цього явища як процесу. Узагальнюючи численні теорії і підходи щодо проблеми ЕІ ми вважаємо, що у полі нашого дослідження розкрити сутність процесу емоційного інтелекту дозволить вивчення підходів до концептуалізації феномену емоційного інтелекту як системи вроджених здібностей.

Втім, незважаючи на актуальність досліджень взаємозв'язку когнітивних і афективних процесів проблема ЕІ не знайшла широкого розповсюдження у віковій і спеціальній психології. Зокрема, у низці праць вітчизняних вчених вивченню емоційної сфери дітей присвячені роботи І. Беха, О. Запорожця, О. Кульчицької, Я. Неверовича та ін.); теоретично схарактеризовано загальні уявлення щодо сутності емоцій (В. Вілюнас, К. Ізард, О. Чебикін та ін.); розкрито емоційний розвиток в контексті особистісного розвитку (І. Бех, В. Котирло, О. Леонт'єв та ін.); визначено зв'язок емоційної сфери з окремими психічними структурами: самосвідомістю, мотивацією, когнітивними процесами (J. Haviland-Jones, M. Lewis, M. Sullivan, C. Stanger, M. Weiss та ін.); розкрито емоційної сфери як головний чинник адаптації та соціалізації (Д. Ельконін, О. Запорожець, В. Зінченко, К. Ізард Є. Ільїн, Г. Костюк, R. Casey, P. Harris, C. Saarni та ін.). Водночас порівняльний аналіз прикладних

досліджень дозволяє констатувати певні особливості емоційної сфери дітей, що спостерігаються на різних вікових етапах (Л. Божович, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Ізотова, І. Головська, І. Кон, О. Нікіфорова, І. Сопрун та ін.); в специфіці функціонування її компонентів (О. Запорожець, Т. Кириленко, С. Максименко, О. Чебикін, Р. LaFreniere, R. Lazarus та ін.); впливу соціально-психологічних умов життєдіяльності дитини на розвиток її емоційної сфери (Т. Вісковатова, О. Кульчицька, В. Мухіна та ін.).

Проблематика емоційного розвитку щодо дітей з особливими освітніми потребами частково розглядалася українськими та зарубіжними науковцями (О. Бабяк, Т. Вісковатова, А. Душка, І Недозим, О. Заширинська, Г. Фадіна, та ін.). У висновках досліджень окреслені небажані тенденції, що спостерігаються в розвитку емоційної сфери таких дітей, а саме: підвищення фрустрації, емоційної напруги, депресивності, ситуативності поведінки, нестійкості, нестабільності емоційних проявів, розладу адекватності емоційного реагування тощо. Проте, не зважаючи на багато розв'язаних проблем, питання розвитку емоційного інтелекту цих дітей залишається не вирішеним.

Втім, незважаючи на досить широке відображення ЕІ в контексті психології особистості, у практичній, віковій та спеціальній психології проблематика емоційних станів і детермінантів їх виникнення й до теперішнього часу випереджає рівень її теоретичної розробленості.

Таким чином, узагальнюючи вищезазначене, можна стверджувати, що означена проблема є актуальною у декількох аспектах: теоретичному, оскільки вона, як зазначалось вище, є недостатньо розробленою, у соціальному, – оскільки людська цивілізація може опинитись у стані саморуйнування, у разі, якщо й надалі емоції будуть розглядатись як протилежні розуму, як такі, що є недоступними свідомому контролю і регулюванню, у психолого-педагогічному – якщо на підставі експериментального вивчення особливостей перебігу емоційних процесів і станів та стійких властивостей особистості не буде

розроблено науково обґрунтовані підходи до цілеспрямованого формування в процесі навчання та виховання емоційної розумності суб'єктів навчання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Теоретичний аналіз проблеми емоційного інтелекту дає змогу стверджувати, що ЕІ в цілому розглядається як когнітивноособистісне утворення з найбільш вираженим когнітивним компонентом, як сукупність розумових здібностей до розуміння емоцій і управління ними, а також знань, умінь і навичок, операцій і стратегій інтелектуальної діяльності, пов'язаних з обробкою і перетворенням емоційної інформації.

Проведений теоретичний аналіз поняття ЕІ дає змогу зробити висновок про наявність двох моделей емоційного інтелекту: моделі здібностей і змішаних моделей. Спільним для різних визначень емоційного інтелекту є положення про те, що високий рівень емоційного інтелекту характеризується вираженою здатністю до розуміння власних емоцій та емоцій інших людей і здатністю до управління емоціями, що забезпечує ефективну міжособистісну взаємодію, високу адаптивність і професійну ефективність. Місце ж емоційного інтелекту в структурі особистості трактується по-різному: як вид інтелекту, компоненту емоційної сфери особистості, мета процесуальний феномен на перетині емоцій та інтелекту, сукупність не когнітивних здібностей, синтез когнітивних здібностей та особистісних якостей, тощо.

На підставі проведеного теоретичного аналізу спеціальної літератури з проблеми ЕІ були окреслені завдання дослідження, одним з яких є розроблення емпіричної моделі структури емоційного інтелекту.

Тому, перспективи подальшого дослідження проблеми ЕІ вбачаємо в аналізі цього феномену через диференціацію й інтеграцію понять «емоційний інтелект» та «емоційна зрілість».

Відтак, вивчення ЕІ у дітей з особливими освітніми потребами представляє значний науковий інтерес, а результати дослідження матимуть

вагоме практичне значення. Одержані дані стануть підґрунтям для розроблення системи заходів, спрямованих на успішну адаптацію цих дітей до соціуму та сприятиме ефективному опануванню емоційної компетентності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Epstein, S. (1989). Constructive thinking: A broad coping variable with specific components. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, pp. 332–350.
2. Андреева, Г.М. (2002). Эмоциональные компоненты социального познания. *Мир психологии*, 4, с. 11–21.
3. Бреслав, Г.М. (2004). *Психология эмоций*. Москва: Академия, 544 с.
4. Davies, M. (1998). Emotional intelligence: In search of elusive construct. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, pp. 989–1015.
5. Bar-On, R. (2000). Emotional and social intelligence: Insights from the Emotional Quotient Inventory. *Handbook of emotional intelligence*. San Francisco: Jossey-Bass, pp. 363–388.
6. Ciarrochi, J.V. (1999). On being tense yet tolerant: The paradoxical effects of trait anxiety and aversive mood on intergroup judgments. *Group Dynamics: Theory, research and Practice*, 3, pp. 227–238.

REFERENCES

1. Epstein, S. (1989). Constructive thinking: A broad coping variable with specific components. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, pp. 332–350 (in Ukrainian).
2. Andreeva, G.M. (2002). Jemocional'nye komponenty social'nogo poznanija. [Emotional components of social cognition]. *The world of psychology*, 4, s. 11–21 (in Russian).
3. Breslav, G.M. (2004). *Psihologija jemocij*. [Psychology of emotions]. Moscow: Academy, 544 s. (in Russian).
4. Davies, M. (1998). Emotional intelligence: In search of elusive construct. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, pp. 989–1015 (in English).
5. Bar-On, R. (2000). Emotional and social intelligence: Insights from the Emotional Quotient Inventory. *Handbook of emotional intelligence*. San Francisco: Jossey-Bass, pp. 363–388 (in English).
6. Ciarrochi, J.V. (1999). On being tense yet tolerant: The paradoxical effects of trait anxiety and aversive mood on intergroup judgments. *Group Dynamics: Theory, research and Practice*. 3. 227–238 (in English).

Матеріал надійшов до редакції 18.01.2020 р.